

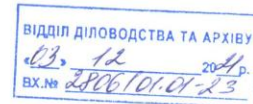
ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію *Ковбаска Юрія Григоровича*
“Функціональна транспозиція в англійській мові IX – XXI століть”, подану на
здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності
10.02.04 – германські мови

Подання до захисту опонованої докторської дисертації Юрія Григоровича Ковбаска засвідчує новий етап у поступі наших знань про розвиток мови, який відбувається не лише шляхом її збагачення новими одиницями чи звільнення від старих, але й шляхом функційної, формальної чи семантичної перебудови існуючих одиниць. З цього погляду лейтмотивом опонованої докторської дисертації можна вважати твердження Олександра Потебні, що “за своїми стихіями мова в усьому своєму обсязі і кожне слово зокрема відповідають мистецтву” (А. Потебня. Мысль и язык. Київ, 1993), оскільки увага зосереджена на “закономірностях стихії” функціональної транспозиції в англійській мові (далі ФТ), які охоплюють тривалий період розвитку мови: IX – XXI століття, і з’ясуванні сутності “мистецтва пересувів”, які мають місце в англійській мові протягом цього періоду, зокрема процесів, що відбуваються між відкритими та закритими класами чи у межах закритих класів слів.

Опонована праця Юрія Ковбаска повністю відповідає очікуванням щодо докторських дисертацій зі спеціальності 10.02.04, які полягають в тому, щоб праця: а) відкривала новий напрям досліджень в українській германістиці, б) пропонувала методологічні засади розвитку цього напрямку і в) містила вичерпні результати аналізу обраного матеріалу дослідження з опорою на ці засади. Всі ці виміри у дисертації наявні.

Перш за все, опираючись на переконання, що ФТ заслуговує статусу об’єкта окремого розділу мовознавчої науки, дисертант постулює, що ця транспозиція НЕ належить до словотвірних процесів, однак характеризується певними закономірностями організації. Погоджуюся з дисертантом, що в



цьому контексті слід говорити про *закономірності*, а не про *систему* пересувів, оскільки, на переконання опонента, мова – це НЕ система явищ, а певна синергія, яка лише прагне до системності.

Доведення постулату, який стосується закономірностей організації ФТ, червоною ниткою проходить через усю працю, а виявлення цих закономірностей стає метою роботи й визначає концепцію методології та алгоритм методики дослідження. Юрій Ковбаско робить вагомий вклад у розбудову теорії ФТ, що забезпечує **актуальність** дисертаційної праці, оскільки багатоаспектна проблема частиномовної приналежності слів, яка включає і питання перехідності між частинами мови, все ще залишається дискусійною. Дисертант закладає підмурівок нового підрозділу германістики – “етимологічного функціоналізму”, виокремлення якого впливає з авторського розуміння самого поняття ФТ як когнітивно та комунікативно зумовленого діахронічно-синхронічного процесу та його результату. Цей процес передбачає здатність лексико-граматичних одиниць (далі ЛГО) без додавання жодних морфологічних та/чи синтаксичних маркерів виконувати функції, притаманні транспонованим частинам мови, і водночас залишатися в межах власного вихідного лексико-граматичного класу (далі ЛГК). Виходячи з такого розуміння, Юрій Ковбаско впроваджує в науковий обіг низку термінологічних одиниць, які в сукупності утворюють метамову цього нового підрозділу і метамову рецензованого наукового дослідження. Перш за все, йдеться про розширення термінологічного значення “етимологічного компонента”, який тлумачиться як наскрізний елемент, що зводить класичні категорії форми, функції та значення при описі ЛГО до спільної основи. Безперечно, що звернення до виявлення моментів розвитку, руху, змін в історії мови належить до заслуг дисертанта і з погляду традицій розвитку науки про мову в Україні є побудованим на засадах історизму мовознавчих досліджень, випрацьованих уже згадуваним українським мовознавцем Олександром Опанасовичем Потебнею та розгорнутих у працях наших українських мовознавців, які

створили визнані у світі школи діахронічного вивчення англійської мови, як-от професори Валерій Михайленко та Ізабелла Буніятова (синтаксис) і Михайло Білінський (лексико-семантичні поля).

Поставивши амбіційну **мету** дослідити загальні закономірності системної організації ФТ в англійській мові IX – XXI століть, дисертант опирається на переконання, що процес перехідності існує паралельно зі словотвірними процесами, а механізмом пересувів є граматикалізація та лексикалізація одиниць без залучення формальних маркерів. При цьому сам процес ФТ стає **об’єктом**, а система відносин між різними частинами мови, що зазнали частиномовних пересувів – **предметом** дослідження.

Близько 18 тисяч прикладів одиниць давньоанглійського періоду, 37,5 тисяч прикладів середньоанглійського періоду та понад 22 тисячі прикладів ранньомовноанглійського періоду, отриманих з Гельсінського корпусу і опрацьованих “вручну”, а також мільйони прикладів з електронних корпусів англійської мови пізньомовноанглійського та сучасного періоду, які слугували емпіричною базою дослідження, дозволили сформулювати притомне уявлення про процес ФТ і виявити, як відбувається перехрещення трьох ЛГК: прийменників, прислівників та сполучників у діахронічній перспективі.

Наукова новизна виконаного дослідження чітко відображена у семи положеннях, що виносяться на захист, про які далі буде сказано докладніше. Однак, на думку опонента, здобутки дисертанта виходять за межі цих положень, оскільки запропоновано новітній підхід до вивчення питання функціональної перехідності, який збагачує арсенал сучасної функціональної лінгвістики та змінює традиційні уявлення про саму перехідність.

Логіка представлення результатів дослідження побудована за принципом розширення “горизонту” дослідного поля. Перш за все Юрій Григорович звертається до з’ясування проблемних питань виокремлення частин мови та сутності явищ перехідності між різними ЛГК (Розділ 1.

“Функціональна транспозиція у світлі сучасної лінгвістики”, С.41 – 62).

Робляться перші вагомі кроки до досягнення мети, а саме:

а) дається тлумачення явища транспозиції як переходу ЛГО з одного класу в інший, що виражається в здатності отримувати значення іншої частини мови і виконувати функції чи ставати представниками інших частин мови без залучення жодних морфологічних та/чи синтаксичних маркерів. Хочу зазначити, що вдалим видається вибір терміну *репрезентант* для означання тих одиниць, які морфологічно та семантично ідентичні, але функціонують як різні частини мови. Фактично в семіотиці цей термін означає знаконосця, який забезпечує представлення об’єкта, і цілком доречний у цьому дослідженні;

б) на підставі критичного аналізу виділених формально-семантичного, морфолого-функціонального та прагмакогнітивного підходів до вивчення ФТ виокремлюються основні ознаки цього явища та постулюється, що воно має охоплювати не лише процеси, які відбуваються між відкритими класами слів, але й між відкритими та закритими класами чи у межах закритих класів слів;

в) розкривається сутність термінологічних одиниць, що слугують для опису явищ заміщення, як-от, *трансляція, нульова деривація, перехідність, конверсія, транскатегорійність* та інші, й обґрунтовується вибір терміну *функціональна транспозиція* для представлення авторського тлумачення цих явищ. Кожен термін має “філософську граматику”, тобто інтерпретувальну перспективу, яка відображає історію того, що термін означає через його різні використання. І попри те, що опонент має деякі застереження стосовно означання цієї перспективи у дисертації, про що буде сказано далі, утім слід зазначити, що Юрій Григорович знаходить вагомі аргументи для обґрунтування свого вибору.

У другому розділі “Методика дослідження¹ функціональної транспозиції” (С.63 – 76) поставлено та успішно вирішено завдання описати алгоритм аналізу об’єкта, спрямований на забезпечення вичерпної параметризації явища ФТ. Систематизовано низку етапів, що передбачають

застосування конкретних методів, і в сукупності відображають авторський комплексний підхід до вивчення динаміки перехрещення ЛГК прийменника, прислівника та/чи сполучника в англійській мові.

Описаний у цьому розділі хід дослідження ФТ відображає логіку пошуку відповідей на запитання: 1) в яких ЛГО спостерігається перехрещення семантичних компонентів? 2) які саме компоненти перехрещуються? 3) які компоненти були первинними? Постульовано, що отримання відповідей включає декілька щаблів. На початковому етапі точки перехрещення виявляються шляхом застосування дефініційного (питання перше) та компонентного (питання друге) аналізів із залученням аналізу історичної семантики (питання третє), тобто використано методи виявлення спільних компонентів значень, що лежать в основі ФТ, та спрямованості самого процесу: які ЛГО є базовими, а які транспонованими.

На наступному етапі проводиться діахронічний корпусний аналіз для кожної окремої одиниці в межах 16 історичних періодів тривалістю 70 – 100 років кожен. Тут слід зазначити, що в монографії дисертанта “Функціональна транспозиція: емпіричне дослідження локативно-темпоральних прийменників, прислівників та сполучників в англійській мові IX – XXI століть” запропоновано доповнити корпусне дослідження синхронічним дистрибутивним аналізом ЛГО, однак у дисертації цей етап докладно не розглядається, лише основні результати корпусного аналізу знаходимо у Додатку А.3.

За результатами, представленими у другому розділі, до заслуг дисертанта слід зарахувати:

- а) сам алгоритм відбору одиниць для дослідження;
- б) авторську комбінацію прийомів наукового аналізу цих одиниць;
- в) розгляд ФТ в межах діахронічного (процес) та синхронічного (результат) підходів за моделлю Валерія Михайленка та обґрунтування доцільності поділу діахронічного зрізу на синхронічні періоди тривалістю 70 – 100 років;

г) реконструювання чотирьох сценаріїв розвитку ФТ в англійській мові (С.72 – 75), яке стало можливим завдяки залученню шкали ранжування ступеня розвитку одиниць на основі статистичних даних діахронічного корпусного дослідження, і які мають великий евристичний і прогностичний потенціал.

У третьому розділі “Парадигма частин мови у діахронному зрізі англійської мови” (С.77 – 135) має окрему теоретичну значущість, оскільки містить результати впорядкування чималої кількості поглядів на поняття частини мови та класифікацій частин мови із залученням даних різних мов, що належать до індоєвропейської сім’ї, однак головно у германістиці. Опрацьовано погляди граматистів, представлені в англійських граматиках XVIII – XXI століть і різні підходи до ідентифікації частин мови та їхні розмаїті класифікації у цих граматиках (§ 3.2), а також на інтерпретацію прийменників, прислівників, сполучників та часток у цих граматиках (§ 3.4). Список опрацьованих граматик налічує 402 позиції і поданий в окремому Додатку Е, а підходи до ідентифікації та виявлені класифікації частин мови – у Додатку Б. Цікаво зазначити, що у списку граматик лєвова частка (307 позицій) – це граматика XIX століття (прескриптивні й дескриптивні). Дисертант стверджує, що переважна більшість із понад 30 різних класифікацій, виявлених в опрацьованих граматиках, засвідчує існування теоретичних передумов до перехрещення ЛГК прийменників, прислівників та сполучників (третє положення, що виноситься на захист).

У четвертому, п’ятому та шостому розділах докладно описуються виявлені процеси ФТ у діахронному зрізі англійської мови на матеріалі локативно-темпоральних прийменників, прислівників та сполучників (четвертий розділ), прийменників і сполучників (п’ятий розділ) та прийменників і прислівників (шостий розділ). Таке структурування результатів аналізу є цілком логічним, оскільки співвідноситься з виявленим транспозиційним потенціалом досліджуваних ЛГК. Всього у цих трьох

розділах докладно описано пересуви 36 одиниць, які були виокремлені як об'єкти транспозиції (повний перелік у Додатку А.4). Кожна із цих ЛГО описана в окремому параграфі, а самі параграфи мають однотипну структуру: перший підпункт – це розгляд функціональної семантики у діяхронії, а другий – корпусний аналіз функціонування одиниці в діяхронії. Як уже зазначалося, у монографії розгляд досліджуваних ЛГО ще доповнений синхронічним дистрибутивним аналізом.

Представлення результатів дослідження у заключних трьох розділах засвідчує обґрунтованість п'ятого, шостого та сьомого положень, що виносяться на захист і стосуються транспозиційного потенціалу досліджуваних ЛГК. Дисертант робить низку вагомих знахідок, зокрема:

1. ФТ – динамічний процес, оскільки дві третини розглянутих випадків – це випадки, коли часовий проміжок між виникненням одиниці та початком транспозиції становить 70 – 150 років.
2. Транспозиційний потенціал прийменників є обмеженим і односпрямованим. Використання вихідного ЛГК переважає використання транспонованого, а сама транспозиція відбувалася виключно в давньоанглійському та середньоанглійському періодах і лише в межах закритих класів.
3. Транспозиційний потенціал прислівників загалом вищий ніж у прийменників, однак дуже обмежений у первинних локативних прислівників (*down, out, up*).
4. Сполучники, зокрема підрядні, не мають транспозиційного потенціалу і представлені виключно одиницями транспонованими з класу прийменників.

Узагальнене представлення цих знахідок не відтворює повною мірою строкатості картини ФТ, бо насправді стосовно кожної із 36 розглянутих одиниць дисертант робить певні мікровідкриття. Увага дослідника постійно зосереджена на процесах, що ведуть до зміни первинного значення, зосібна

процесах метафоризації, набуття нових чи уточнення наявних сем, і врешті-решт до інституціоналізації досліджуваних ЛГК в нових “іпостасях”, яку дисертант описує у часовому вимірі. При цьому він доходить висновку, що сама ініціалізація ФТ не залежить від періоду чи етапу розвитку мови (13 випадків в давньоанглійському періоді, 10 – в середньоанглійському, 11 – в новоанглійському)

Окрім того докладний порівняльний аналіз транспозиційного потенціалу досліджуваних одиниць забезпечив не лише виявлення співвідношення вихідного та транспонованого класів на початковому етапі та на сучасному синхронному зрізі, але й дав можливість показати, за яким із передбачених дослідником сценарієм відбувалися процеси заміщення.

Однак, наголошуючи на теоретичному і практичному значенні дисертації, хочу зупинитися на **дискусійних питаннях**, які, на мою думку, треба з’ясувати на захисті та в подальших дослідженнях дисертанта:

1. Погоджуючись, з визначенням ФТ (перше положення, що виноситься на захист), маю застереження стосовно використання транслітерованого терміну. На мою думку, тенденція до використання транслітерованих термінів, гальмує створення питомої української термінології й за метафоричним описом у Джона Локка: “перекриває труби водограю знання”. Чому “транспозиція”, а не “заміщення” (в СУМі – дія за значенням *замістити* – тимчасово виконувати обов’язки, функції кого-, чого-небудь [СУМ. Том 3, с.214])? Чому “функціональний”, а не “функційний”? Останній прикметник відображає процеси характерні для сучасного українського словотвору, зокрема, коли йдеться про виконання декількох функцій (напр., функційно-стилістична диференціація мови, функційний простір тощо).

2. У відгуку було зазначено вагомість третього положення, що виноситься на захист, у тій частині, яка стосується теоретичних передумов до перехрещення ЛГК прийменників, прислівників та сполучників, засвідчених у англійських граматиках XVIII – XXI століть. Однак у заключному реченні

того ж положення категорично стверджується, що виокремлення ЛГК частки, що об'єднує прийменники, прислівники та сполучники є необґрунтованим. Погоджуюсь, що використання частки як парасолькового терміну можна вважати недоречним, однак не можу погодитись з тим, що дисертант взагалі не розглядає частку як ЛГК. Це очевидно можна пояснити тим, що історичні граматики української та російської мов залишилися поза увагою дослідника. Зокрема, у О. Потебні, А. Шахматова, Л. Булаховського, С. Самійленка дисертант міг би відшукати аргументи на користь окремішності часток, які включають слова, що модифікують граматичні форми або предикат (А. Шахматов), а також вказівки щодо ФТ (див., наприклад, “наречие-предлог” як окремий клас у Л. Булаховського (Булаховский Л.А. Исторический комментарий к русскому литературному языку. Київ, 1950).

3. Наступне дискусійне міркування пов'язане з відбором ЛГК для дослідження. У дисертації розглядаються лише пересуви ЛГК прийменника, сполучника і прислівника і лише в межах перехрещення первинних семантичних компонентів простору та часу. Продовжуючи, попередню розмову про частки, вважаю, що вивчення перехідності модальних, заперечних та словотвірних часток збагатило б дослідження. Наприклад, на думку опонента у процесах лексикалізації вторинних прийменників задіяні складники, які можна розглядати як прийменники, що транспоновані у словотвірні частки, наприклад *be-* (*below, beneath, between* та інші).

4. Стосовно перехрещення сем простору й часу в семантиці одиниць, що належать до відкритих і закритих класів, то це, безперечно, мовна універсалія, наявність якої пов'язана з процесами мовної концептуалізації світу й особливою єдністю, що її називаємо хронотопом. Однак це не єдиний концептуально-структурний канон відображення дійсності у свідомості, а відтак – у мовних одиницях. Зокрема, поза увагою дисертанта залишилася сема причиновості (каузальності), вказування, обмеження, які характерні для

первинних та вторинних прийменників (див. список у Додатку А.1) та інших закритих класів, включаючи й частки, наприклад, *just* чи *so*.

5. Дослідження показало, що період чи етап розвитку мови безпосередньо не визначають процес транспонування одиниць (13 випадків інституціоналізації в давньоанглійському періоді, 10 – у середньоанглійському, 11 – у новоанглійському). Але дисертант постулює, що є пряма залежність між ступенем ФТ та рівнем когнітивно-комунікативної готовності мовців до транспонування і підтверджує цей постулат співвідношенням між кількістю одиниць, що виникли в певний період мови, та кількістю випадків ФЕ за цей період. Не погоджуюся з цим постулатом і вважаю його недостатньо обґрунтованим, а саме поняття “когнітивно-комунікативної готовності” надто розпливчастим, як-от “мовці готові були сприйняти використання прийменника...” (с.180) чи “з огляду на когнітивні процеси, що спостерігалися у тогочасному суспільстві...” (с.189).

Ще один момент, до якого я хочу привернути увагу стосується списку теоретичних джерел. Загалом обсяг цього списку (438 позицій) засвідчує добре ознайомлення дисертанта з науковими здобутками попередників. Однак, як уже зазначалося, не знаходимо жодних згадок про здобутки українських дослідників, зокрема, оскільки при розгляді частин мови у третьому розділі інтерес дисертанта сягає праїндоевропейської мови, то доречно було б згадати історичні граматики слов'янських мов та української мови (Павла Житецького, Костянтина Михальчука, Леоніда Булаховського, Іларіона Свенціцького, Стефана Самійленка, Василя Німчука, Лукії Гумецької та ін.), теоретичні граматики англійської мови, написані українськими вченими, зокрема граматики Георгія Почепцова та Андрія Корсакова; порівняльну граматику англійської та української мов Юрія Жлуктенка. Залишилися поза увагою українські мовознавці, які торкалися проблем перехідності, як-от Іван Вихованець, Катерина Городенська, Віталій Русанівський та інші. Також видається, що слід було б наголосити, бодай в авторефераті, що в Україні є

визнані у світі школи, пов'язані з вивченням історії англійської мови, до яких окрім школи професора Валерія Михайленка, представником якої є дисертант, зараховуємо також уже згадані у відгуку дві наукові школи: "Германські історичні студії", яку очолює професор Ізабелла Буніятова (історичний синтаксис, 18 захищених кандидатських дисертацій), та наукову спільноту, очолювану Михайлом Білінським (розвиток лексико-семантичної системи мови). При цьому в другій зі згаданих також активно використовується корпусний аналіз для ведення історичних студій.

Попри розлоге представлення окремих дискусійних моментів, хоча наголосити, що вони не заперечують основної концепції та методології дослідження, отож вірогідність результатів не викликає сумнівів. Обсяг опрацьованого матеріалу є достатнім для забезпечення переконливості висновків.

Окремо слід зазначити, що опонована дисертаційна праця є стилістично доброякісною. Каталізатором сприйняття виступає добра композиція і чітке окреслення проблемної ситуації. Щоб створити такий стиль автор дотримувався ясності і стислості викладу та пильнував стильових норм. Єдине моє зауваження стосується повторюваного використання словосполучки "з точки зору", яку (див. монографію Пилипа Селігея "Світло і тіні наукового стилю". Київ, 2016) слід було б замінити на "під кутом зору" або "з погляду".

Таким чином, дисертація Юрія Григоровича Ковбаска – концептуально завершена праця, у якій він розгортає власну й новаторську концепцію діахронічного дослідження ФТ прийменників, прислівників та сполучників в англійській мові IX – XXI століть і поглиблює наш знання у царині, яку Іван Бодуен де Куртене називав "граматичною лексикологією" і яку він сам називає етимологічним функціоналізмом. Праця накреслює перспективи подальших досліджень у цій галузі, зокрема в плані зіставного вивчення природи функційного заміщення та подальшого обґрунтування нероздільного зв'язку

лексико-семантичного та граматичного вимірів мовного знака, чи, у термінах лінгвосеміотики, – його кодового та інформаційного вимірів:

Автореферат, монографія (“Функціональна транспозиція: емпіричне дослідження локативно-темпоральних прийменників, прислівників та сполучників в англійській мові IX – XXI століть” (Одеса, 2021)) та 26 одноосібних наукових публікацій (21 стаття – у фахових виданнях України, 3 – у виданнях, що входять до наукометричних баз SCOPUS та Web of Science, 2 статті – у зарубіжних періодичних виданнях) повністю розкривають основні здобутки дисертації.

На підставі детального ознайомлення з дисертацією, авторефератом, монографією та основними публікаціями вважаю, що праця “Функціональна транспозиція в англійській мові IX – XXI століть” відповідає вимогам параграфів 9, 11, 12, 13 “Порядку присудження наукових ступенів”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015; № 1159 від 30.12.2015 та № 607 від 15.07.2020), а її автор **Юрій Григорович Ковбаско** заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови.

Доктор філологічних наук,
професор, професор кафедри перекладознавства і
контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура
Львівського національного університету імені Івана Франка



Н. Андрейчук

Підпис Андрейчук Н. підтверджую
Вчений секретар
Львівського національного університету
імені Івана Франка



О. Грабовецька

